

УДК 811.163.41'373.611:[811.163.41'373.43+811.163.41'27]
811.163.41'374:[811.163.41'373.43+811.163.41'27]

Јована Јовановић*

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ДА ЛИ ЈЕ БЕДАК НОВА РЕЧ?

Полазећи од савремених жаргонских конструкција *бити у бедаку* и *пасти у бедак* или изведеног експресивног глаголског неологизма *избедачити се*, у раду се са етимолошког, творбено-семантичког и лексикографског аспекта бавимо значењем лексеме *беда* и њеног деривата *бедак*. Циљ нам је да укажемо на семантичке трансформације компонената у семској структури лексеме *беда* које су током историјског развоја српског језика утицале на лексички и лексикографски статус, као и на значење деривата унутар велике породице речи чија је мотивна реч ова именица. Анализа ће показати чврсту етимолошку везу између лексеме *беда* у значењу „сиромаштво, оскудица” и жаргонизма *бедак*, којим се у новије време именује емотивно-психолошко стање нерасположења, депресивности.

Кључне речи: лексеме 'беда' и 'бедак', семантичке компоненте, етимологија, Речник САНУ, Речник српског језика Матице српске, жаргонизам

Истражујући етимолошка пространства српског језика, откривамо занимљивости о пореклу и значењу неких речи из нашег речничког фонда које су на први поглед само формално сличне, а заправо, испоставиће се, испреpletене чврстим етимолошким нитима и представљају чланове исте лексичке породице. Једно такво етимолошко клупко смотано је и око изглед нове речи у нашем жаргонском лексикону, а то је именица *бедак*.

Свако од нас је, речено савременим омладинским жаргоном, каткад због нечега *био у бедаку* или је пак *пао у бедак*, па ћемо пробати да одгонетнемо како су у језику и животу они *у бедаку* повезани са људима који *живе у беди*. У српској свакодневици су, чини нам се, такви појединци повезани логичким, узрочно-последичним везама: егзистенција *у беди* и оскудици, жаргонски речено – *баца човека у бедак*. Додуше, та је веза врло лабава и променљива, јер се човек – његошевски речено: „слабо живинче” – навикне на све што живот собом носи, па и на беду оугла – и мате-

---

* jovana.jovanovic@isj.sanu.ac.rs

ријалну, и моралну, и друштвено-културну и некако је стоички носи, *не падајући у бедак* што не може *скинути себи беду с врата*. С друге стране, блискост *беде* и *бедака* са становишта етимологије српског језика нераскидива је и почива на заједничким семантичким компонентама које прва – старија и стилски неутрална реч има се другом – карактеристичном за модерну жаргонску, колоквијалну комуникацију.

А у распитању овог етимолошког Гордијевог чвора поћи ћемо од савременог значења речи *беда* – централног члана и главе једне велике лексичке породице, која окупља бројне именице, придеве и глаголе чијим ћемо се пореклом и семантиком у српском језику бавити у овом тексту. Према једнотомном Речнику српског језика Матице српске из 2011. године (РСЈ), *беда* примарно означава „велико сиромаштво, сиротињу, немаштину”, те можемо, примера ради, *запасти у беду*. То је значење које данашњи говорници заиста осећају као основно када је реч о овој именици, али је оно заправо, гледано из перспективе историјске семантике – њено новије, млађе значење. Потврду за то пружа нам неколико лексикографских приручника – на првом месту Скоков етимолошки речник српског односно хрватског језика из 1971. године, али и други наши дескриптивни једнојезични речници – Матичин шестотомник из 1976. године (РМС), као и велики Академијин тезаурус, Речник САНУ. У ова два речника као примарно значење именице *беда* забележено је њено етимолошки старије значење: „зло које задеси човека, невоља, несрећа, напаст”. Управо у том значењу именица *беда* нашла се и у окамењеним фразеолошким конструкцијама, па када кажемо да смо *навукли беду на врат* или *скинули беду са врата* – то значи да смо „упали у невољу, наметнули себи неку непријатну обавезу, одговорност, бригу”, односно да смо се те „невоље, несреће ослободили, да смо бригу, обавезу или какву сличну непријатност пребродили, превазишли” и томе слично. Речник САНУ доноси бројне потврде да је *беда* у српском језику примарно означавала било какву „невољу, несрећу”, одакле се као секундарно развило значење „материјалне невоље, оскудице, немаштине”. Ево једног примера из приповедака Јанка Веселиновића: *Долазило му је ... да јој се изјада на беду која га је снашла*; затим, из романа „Горски цар” Светолика Ранковића: *Ма, какво венчање ... — рече Вујо. Зар за сваку лудост да навлачиш беду на врат*.

Етимолошки гледано млађе, али у савременом српском језику најубичајеније и отуда у Матичином једнотомнику забележено као прво значење именице *беда* јесте „оскудица, немаштина, крајње сиромаштво”. Академијин речник и Матичин шестотомник пак ову реализацију бележе под бројем два, водећи рачуна о историјској семантици, односно о лексичком старјештву и чињеници да реч *беда* још од прасловенске епохе примарно означава „несрећу”. А ево и неких контекста који потврђују њено наведе-

но секундарно значење (*немаштина*) – нпр. у Речнику САНУ, у приповеткама Григорија Божовића: *Његова кућа бејаше отворена за свакога који би пао у беду*; или у Електронском корпусу српског језика, у преводу романа „Менсфилд парк” Џејн Остин: *Ja se moram prostirati prema guberu, inače ћи zapasti u bedu.*

Тумачећи порекло и значење глагола *бедити*, Петар Скок у свом речнику наводи и поједине дијалекатске реализације именице *беда*, на основу којих посредно закључује да се под *бедом* иницијално подразумевало „зло, несрећа”. Тако се, примера ради, у неким говорима на Космету ова реч употребљава као еуфемизам за појам „ђавола, напасти, нечастивог”, као прототипичног репрезента несреће, зла у хришћанској култури. И у другим словенским језицима налазимо потврде да је у структури значења именице *беда* доминантна компонента ’несрећа’, ’невоља’, те да је и придев *бедан* који је од ње изведен примарно значио „несрећан, јадан”, развивши тек касније значење „сиромашан”. Отуда се и атрибут у називу „Бедни људи”, који носи први роман Фјодора Михајловича Достојевског, разуме као *несрећни*, а не као *сиромашни људи*.

Коначно, осврнућемо се и на модерну жаргонску комуникацију, у којој је постало посве уобичајено рећи да је неко *пао у бедак*, односно да се *избедачио*, уколико је лоше воље, нерасположен, несрећан због нечега. Електронски корпус српског језика доноси на десетине контекста из разговорног језика, као и из дела наших савремених писаца или преводне књижевности у којима се појављују конструкције *бити у бедаку*, *пасти у бедак* или се за неку неповољну ситуацију, непријатну околност, незгоду у којој се човек нађе каже просто да је *бедак*. Ево неких илустративних примера: *On je s nama samo zato što ga je neka žena bacila u bedak; Njegov kolega Sergej je međutim sve više upadao u bedak. Nešto ga je morilo iznutra; Mislili su i da nema pravog narodnog veselja bez ciganske muzike i trubača – oni su tu da te ponesu da razbijaš čaše, da te rasplaču, da te osokole i da ti poprave raspoloženje kad si u bedaku.*

Нама не преостаје ништа друго осим да се трудимо да *не паднемо у бедак* – какву год да нам беду живот натовари на врат.

А у причи о *бедаку* – том, можемо рећи „лажном” или „половичном” неологизму отићи ћемо и корак даље, не да *се избедачимо* или да *натоваримо себи беду на врат*, него да покажемо како је ова изведеница заправо далеко старија него што се на први поглед чини и него што сугерише споменуто колоквијално значење које је развила у модерној жаргонској комуникацији. Ако заვიримо у било који описни речник српског језика – Матићин шестотомник и једнотомник или велики тезаурус Речник САНУ, пронаћи ћемо одредницу *бедак*, у значењу „ограничен, глуп човек, глупак, будала”, а оно је у Академијином речнику и илустровано одговарајућим при-

мерима који потврђују такву семантику: *Многи кратка ума изъ овога ће судити да є и овај філософъ бедакъ біо*; или: *Сирома бедак! он мисли, да є књига купус*; или: *Не дамо, да нас они потежу за нос, нити да нас држе бедацима*. Нема сумње да ће се савременом уху овакви примери учинити застарелима, премда је значење „глуп, ограничен човек” забележено и у нашем најмлађем лексикографском изданку – *Речнику српскога језика* из 2011. године. Поменути речници региструју целокупно творбено гнездо које указује на то да се ’беда’ од најранијих времена, очигледно, појмовно изједначавала са ’интелектуалном ограниченошћу, глупошћу’. Тако у РСЈ налазимо и придев *бедаст*, у значењу: „глуп, глупав, будаласт”, на пример *бедаст човек, правити се бедастим*; или у Речнику САНУ: *Она је слаба и бедаста жена! Шта она разумије о свим тим стварима! У Академијном тезаурусу налазимо и именицу бедастоћа*, у двама значењима: прво – „особина онога који је бедаст, глупост”, на пример: *Наш је свијет грозно бенаст, и ја само велим то, да не ћу бити слуга туђе бедастоће*; или: *Наша бедастоћа, непромишљеност – њихова моћ! Секундарно, бедастоћом у српском језику можемо назвати и сваки „глуп поступак, будалаштину, глупе речи”. А ево и примера који то значење репрезентују: *Била [му је] права мука подносити мирно све оне бедастоће, баљезгарије и неистине!; Има у тим рукописима паметних мисли, ... али још више бедастоће ... Маните се глупости и прихватите се озбиљније књиге!* и др. Такође, РСЈ бележи и прилог *бедачки*, у значењу „на бедаст начин, глупо, будаласто” – примера ради, можемо се *бедачки понашати, бедачки говорити* и тако даље.*

Са друштвено-културолошког становишта веома је занимљиво и вредно пажње како се развијало значење појединих чланова велике лексичке породице чија је „глава” реч *беда*, у српском језику наслеђена из прасловенске епохе. Ако имамо у виду да се под *бедом* првобитно подразумевала „велика невоља, несрећа, зло”, намеће се закључак да су наши преци, изгледа, прототипичном несрећом која може задесити човека – сматрали глупост, мањак памети, недостатак интелигенције – односно *духовну беду*. На другој грани истог етимолошког стабла, чији је корен именица *беда*, изникле су речи које се односе на *материјалну беду*, оскудицу, немаштину, сиромаштво, што сугерише да се мањак новца, односно недостатак егзистенцијалних потрепштина одувек сматрао великом несрећом. Примера ради, придев *бедан*, којим се примарно у словенским језицима описивао „несрећан, јадан, тужан човек” развија секундарно значење „онај ко је у оскудици, сиромашан, ништаван”, па тако наспрам *бедних људи*, тј. *несрећника* које препознајемо у наслову романа Фјодора Достојевског *столетје бедне плате, бедан живот* и, напослетку *бедни људи – сиромаси* које препознајемо свакодневно, свуда око себе.

На истом етимолошком дрвету где је никла немаштина, материјална оскудица, родила се и *беда* у значењу „духовно сиромаштво, морално ништавило, нискост”, односно *беда* као „стање, положај који изазива пре-зир”. Ова семантичка компонента речи *беда* несумњиво је врло жива у српском лексичком систему и блиска је савременим говорницима, о чему сведоче Академијин тезаурус и Матичин једнотомник из 2011. године. У оба речника тако, као и у свакодневном животу, налазимо неколико типова *бедника* – први и најстарији јесте „онај који изазива жаљење, јадник, несрећник, невољник, мученик” – нпр. у РСАНУ: *Зар не чујеш како тужно бедник запомаже?!;* други је „онај који је у оскудици, сиромашак”: нпр. *Не постаје се преко ноћи богатим грађанином и не скаче се лифтом из биједника у спратове богатих.* Коначно, трећи и најмлађи јесте онај духовни, морални *бедник*, односно особа која је за презирање, *неваљалац, нитков, пропалица* – нпр. у РСАНУ: *Ти си, бедник, ниски, срамни бедник и лажов ... ти си, неваљалче, да би задовољио тренутну страст, унесрећу једно јадно створење за цео живот.*

Електронски корпус српског језика и бројни примери на интернету показују да наши данашњи говорници *бедником* готово никада не називају човека према коме осећају сажаљење, несрећника, што је било примарно значење ове именице, већ по правилу онога ко је достојан презрења, неморалног, неваљалог човека. Такви су *бедници* нови само из перспективе историјске семантике, а у реалности их је било од када је света и века. Остаје нам да се надамо да на стазама живота нећемо сусрести пуно таквих *бедника*.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски 2006: Ранко Бугарски, *Жаргон*, Београд: Библиотека XX век.
- Гортан-Премк 1987: Даринка Гортан-Премк, „О семантичком односу деривата према творбеној основи”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 16/1, Београд, 101–107.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемеја и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ЕК: *Електронски корпус српског језика*, <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2011.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Загреб, 1967–1976.